

TURİZMİN BÖLGELERARASI GELİŞMİŞLİK FARKLARINI GİDERMEDEKİ ROLÜ (TÜRKİYE ÖRNEĞİ)

Onur GÜLBAHAR^(*)

Özet: Günümüzde, dünyanın hemen her ülkesinin bölgeleri arasında gelişmişlik farkları bulunmaktadır. Bu dengesizlik, ekonomik, sosyal, politik, kültürel birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu sorunların çözümü için ülkeler, bölgesel kalkınma politikası belirlemekte, çeşitli planlar, projeler uygulamaktadırlar. Ülkemizde de bu yöndeki çalışmalar, planlı dönemden beri artarak devam etmektedir. Türkiye’de mevcut bölgesel dengesizliğin Anadolu’nun ortasından doğusuna doğru negatif yönde gerçekleştiği görülmektedir. Turistik kentlerimizin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında üst sıralarda olması, geri kalmış bölgelerimizde, diğer sektörler göre maliyet, gelir, istihdam, yatırım gibi avantajlara sahip olan turizm endüstrisinin geliştirilmesi gereğini ortaya çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bölge, Kalkınma, Bölgesel Dengesizlik, Turizm, Türkiye

Abstract: In today’s world, almost every country has inter-regional differences in terms of development. Such disparities bring forward many economical, social, political and cultural problems. Countries set up regional development policies, carry out several plans and projects to overcome those kind of problems. Such efforts increasingly last since the planned period in our country as well. It is known that the current regional disparity in Turkey from Central Anatolia towards the east is negative. Considering our touristic cities being top of the socio-economical development rankings, expanding tourism sector in underdeveloped regions is clearly compulsory.

Key Words: Region, Development, Regional Disparity, Tourism, Turkey

I. Giriş

Günümüz dünyasında bölgesel kalkınma hem Gelişmiş hem de Gelişmekte Olan ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, bölgeleri arasında gelişmişlik farkları oluşmaktadır. Özellikle geri kalmış ülkelerde belli bölgelerin gelişmeye başlaması, bir süre için ülkenin kalkınmasını hızlandırmaktadır. Belli bir gelişmişlik düzeyine ulaştıktan sonra, bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik dengesizlikler ülkeler için ciddi bir sorun haline gelebilmektedir. Hatta, ülkede geri kalmış bölgelerin varlığı önemli boyutta ekonomik ve sosyal problemler ortaya çıkarmaktadır. Nitekim, dengesizlik nedeniyle nispeten gelişmiş bölgelerde meydana gelen yığılmalar ciddi sorunlar doğurmaktadır. Bu da hükümetleri dengesizliklerin giderilmesi konusunda çeşitli tedbirler almaya yöneltmektedir.

Bugün bölgesel dengesizliğin giderilmesi iktisat politikasının öncelikli amaçları arasında yer almaktadır.

^(*) Yrd.Doç.Dr.Okan Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Turizm ve Otelcilik Bölümü

Ülkelerin doğal, tarihi, kültürel ve beşeri varlıklarını kullanmasını sağlayan turizm sektörü, endüstriyel faaliyetlerin gelişmediği bölgelerde büyük bir açığı kapatarak, bu bölgelerin gelişmesinde etkin bir role sahiptir. Turizm, doğrudan insanlarla gerçekleştirilen bir hizmet sunumu içermesi bakımından emek-yoğun bir sektördür. Bu açıdan, geliştirilmesi işsizlik sorununa çözüm olabilmektedir. Turizmin geliştirilmesi, altyapı yatırımlarının da yapılmasını gerektirmektedir. Böylece, az gelişmiş bölgede altyapı sorununa da el atılmış olur. Yerli ve yabancı sermaye, turizm yatırımları için bölgeye çekilebilir. Bu şekilde özellikle doğrudan yabancı sermaye yoluyla bölgeye döviz girdisi de sağlanır. Turizmden gelir elde eden insanlar, yaptıkları harcamalarla hem bölgenin gelirlerini artırmış olurlar, hem de sektörün geriye bağlantılarıyla diğer sektörleri ve bölgeleri de hareketlendirebilirler. Esasen, turizm özellikle tarım, inşaat, ulaşım gibi sektörlerle de bağlantılıdır ve ortalama 40 farklı alt sektörü besleyebilmektedir. Turizm faaliyetleri, bu şekilde bölgede ekonomik bir canlanma sağlarken, diğer bölgeler, hatta ülke bütünü üzerinde etkili olmaktadır. Sosyo-kültürel açıdan ise, her bölge ve ülkeden insanları bir araya getirerek, kültürler arası etkileşimi ve bölge insanının kendini geliştirmesini sağlamaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde; bölge olgusu, bölgelerin gelişmişlik düzeyleri ve bölgesel dengesizlik kavramına değinilmiş, bölgesel dengesizliğin ekonomik, sosyo-politik ve aşırı kalabalık bölgelere getirdiği sorunlardan bahsedilmiştir. Daha sonra, dengesizliği giderme yolunda ortaya konan politika ve planlar teorik açıdan ele alınarak, ülkemizde Kalkınma Planları'nda bölgesel kalkınmanın yeri ve yapılan çalışmalar ana hatlarıyla açıklanmıştır.

İkinci bölümde; turizmin ekonomik önemi vurgulanmış, bölgesel dengesizliği giderme yolunda ödemeler dengesine, milli gelire, istihdama, diğer ekonomik sektörlerle, yabancı sermaye ve yatırımların çekilmesine, bölgesel ekonomik gelişmeye olumlu katkılarından söz edilmiştir. Daha sonra, Türkiye'de sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından bölgelerin ve illerimizin durumu çeşitli verilerle yansıtılmıştır. Türk turizminin gelişimi, bölgesel düzeyde istihdam içinde genel olarak hizmetler sektörü ve özellikle turizmin yeri, turizm gelirlerimizin GSMH ve ihracata oranı verildikten sonra, son yıllarda iller bazında turist girişlerinin ve bölgeler arasında konaklama istatistiklerinin karşılaştırılması ile birlikte turizmin ülkemizde bölgesel dengesizliği giderme konusunda katkıları üzerinde durulacaktır.

II. Bölgesel Dengesizlik ve Kalkınma Politikaları

Bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları ve bunları gidermek amacıyla ele alınan politikalar ve oluşturulan planlara değinmeden önce, bölge kavramı ve bölgelerin gelişmişlik düzeyleri ile ilgili teorik konulardan söz etmek doğru olacaktır.

A. Bölge Kavramı, Bölgelerin Gelişmişlik Düzeyleri Ve Bölgesel Dengesizlik

Bölge kavramı, amaca göre farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Bölgelerarası gelişmişlik farklarının giderilmesinde turizmin rolü incelenirken, ekonomik açıdan yapılan bölge tanımının dikkate alınması daha uygun olmaktadır.

Ekonomik bölgeye yönelik yapılan çalışmaların amacı, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını en aza indirerek, her bölgeyi kendi imkanları ölçüsünde en üst gelişme seviyesine taşımaktır. Bu amacın gerçekleştirilmesi, doğru bir bölge tanımına ve her bölgenin özelliklerine göre hazırlanan bölgesel kalkınma politikalarına bağlıdır (Şanlı, 1978: 53).

Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri dikkate alındığında, ünlü iktisatçı L.H.Klaassen'in dörtlü bölge ayırımı yaygın olarak kabul görmüş bir sınıflandırmadır. Kişi başına ortalama gelir düzeyinin ve bölge büyüme hızının da dikkate alındığı bu bölge tanımında; gelişmiş bölge, az gelişmiş bölge, gelişme halindeki az gelişmiş bölge ve potansiyel olarak az gelişmiş bölge ayırımları söz konusudur (Tablo 1).

Tablo 1: *Bölge Sınıflandırması*

Ülke Büyüme Hızına Oranla Bölge Büyüme Hızı / Kişi Başına Milli Gelire Oranla Kişi Başına Bölge Gelir Düzeyi	YÜKSEK (≥ 1)	DÜŞÜK (ZAYIF) (< 1)
YÜKSEK (≥ 1)	Gelişmiş Bölge	Gelişme Halindeki Az Gelişmiş Bölge
DÜŞÜK (ZAYIF) (< 1)	Potansiyel Olarak Az Gelişmiş Bölge	Az Gelişmiş Bölge

Kaynak: L.H.Klaassen, 1965: 30

Gelişmiş Bölge: Sanayileşmiş, şehirleşmiş, toprakları zengin ve verimli, kişi başına geliri ve büyüme hızı ülke seviyesinin üzerinde olan bölgeler gelişmiş bölgeler olarak kabul edilir (Taneri, 1977: 25). Bu bölgeler, sosyal ve kültürel bakımdan da gelişmiş durumdadırlar (Gündüz, 1994: 9).

Gelişme Halindeki Az Gelişme Bölge: Diğer bir deyişle “gelişmekte olan bölgeler”, gelir düzeyi, yaşam standardı, sağlık, sosyal, kültürel ve altyapı hizmetleri bakımından ülke ortalamasının altında, büyüme hızı ülke ortalamasının üstünde olan bölgelerdir (Şanlı, 1978: 56). Gelişme potansiyeli uzun süre harekete geçirilemediği için az gelişmiş bölge özelliğinden kurtulamamaktadır (Erkal, 1990: 22).

Potansiyel Olarak Az Gelişmiş Bölge: Gelişme potansiyelini yitirmiş bölge şeklinde açıklanabilir. Bu bölgelerde kişi başına ortalama gelir belli dönemlerde ülke ortalamasının üzerinde olsa da, gelişme hızı ortalamanın altında olduğu için gitgide refah seviyelerini kaybedecek ve az gelişmiş bölge durumuna düşeceklerdir (Şanlı, 1978: 55 56).

Az Gelişmiş Bölge: Gelişmekte olan ülkelerin, büyük merkezlere sahip, göç alan bölgeleri dışındaki ve göç veren bölgeleri az gelişmiş bölge

durumundadır (Dinler, 2005: 18). Bu bölgeler gerek ortalama gelir seviyesi gerekse büyüme hızı itibarıyla ülke ortalamasının altındadır (Şanlı, 1978: 56 57); Nüfus artış hızı ve çocuk ölüm oranları ile genç nüfus oranı ise ülke ortalamasından yüksektir. Şehirleşme azdır ve işsizlik problemi yüksek düzeydedir. Altyapı tesisleri ve sunulan hizmetler kalitesizdir (Dinler, 2005: 118). Sanayileşme zayıftır, geleneksel faaliyetler sürmektedir, ekonomi tarıma dayalıdır, fakat modern tarıma geçilememiştir ve genel olarak emek yoğun üretim yaygındır (Tuna, 1990: 15).

İktisatçıların ekonomik gelişme konusundaki ortak görüşleri; ekonomik gelişmenin her yerde aynı anda başlamasının sadece bir rastlantı olduğu, belli bir noktanın etrafında yığılmanın ise dünyada yaygın olan bir durum olduğu yönündedir. Belli bir noktada başlayan ekonomik gelişmenin, giderek söz konusu bölgede yoğunlaşmasının nedenleri, işletmelerin ölçek ekonomilerinden faydalanma amacıyla bu bölgelerde yatırım yaparak pozitif içsel ekonomiler yaratmaları ve o bölgedeki dışsal ekonomilerden faydalanma amacıyla bir araya toplanma eğilimleridir. Sonuç olarak, ekonomik gelişmenin, çeşitli nedenlerle ekonomik faaliyetler açısından elverişli olan ayrıcalıklı bölgelerde başlamış olduğunu söylemek mümkündür (Dinler, 2005: 108).

Bölgesel dengesizliğin çeşitleri üç ana başlık altında toplanabilir (Erkal, 1990: 39 40):

- Doğal ve Coğrafi Dengesizlik: Doğal kaynakların dağılımı ile ortaya çıkan bir durumdur. Arkasından ekonomik dengesizlik gelebilir.
- Ekonomik (Fonksiyonel) Dengesizlik: Aynı üretim faktörlerinin farklı bölgelerde farklı kazançlar elde etmeleri sonucu oluşan dengesizlik türüdür.
- Sosyal Dengesizlik: Değişik bölgelerde yaşayan insanların faydalandıkları sosyal hizmetlerin (eğitim, kültür, sağlık vb.) miktar ve kaliteleri arasındaki farklar sonucu ortaya çıkmaktadır.

B. Bölgesel Dengesizliğin Sorunları

Bir ülkede ekonomik gelişme, hiçbir zaman ülkenin bütününde eş anlı olarak başlamamakta, ilk önce ayrıcalıklı bölgelerde ortaya çıkıp yoğunlaşmaktadır. Genel bir kanı, bölgesel gelişmişliğin ortaya çıkışının, ekonomik gelişmenin koşulu olduğudur. Gelişmiş olan bölgelerin imkanlarından yararlanmak üzere çevre bölgelerden girişimciler ve gizli işsizler bu bölgeye göç ettiklerinde, ülkenin toplam üretim düzeyi ve milli geliri artacağı için, kalkınması da hızlanacaktır. Ancak, ülke belirli bir gelişmişlik düzeyine ulaştıktan sonra geri kalmış bölgelerin varlığı, çeşitli sıkıntılara neden olmaktadır. Bunlar genel olarak ekonomik ve sosyo-politik sorunlar olarak sınıflandırılabilir (Dinler, 2005: 120 121; Şanlı, 1978: 140-143).

1. Bölgesel Dengesizliğin Yarattığı Ekonomik Sorunlar

Bir ülkenin bölgeleri arasında gelişmişlik farkları büyükse ve geri kalmış bölgelerde üretim faktörlerinin büyük bir bölümü üretime katılmıyorsa, eksik istihdamdan söz edilir. Eksik istihdam ise, Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) ve dolayısıyla refah düzeyinin ülkede düşük seyrettiğini göstermektedir (Dinler 2005: 121).

Gelişmekte olan bölgenin bir yandan işletmelere dışsal ekonomi sağlama, diğer yandan da bireylere çeşitli avantajlar yaratması, önceleri bu bölgelerde yapılan alt yapı yatırımlarının ve hizmetlerinin maliyetlerini giderek düşürmektedir. Gelişmekte olan bölge, belirli bir gelişmişlik seviyesine ulaştıktan sonra ise dışsal avantajlar tersine dönmekte ve alt yapı yatırımlarının ve hizmetlerinin maliyetleri giderek artmaya başlamaktadır. İşletmelerin üretim maliyetleri gibi, hesaplamalara sokulması imkansız olan, ancak kentsel topluluklar düzeyinde muhasebeleştirilen ve makro hesaplamalar yoluyla bulunabilen bu maliyet artırıcı unsurların tümüne “sosyal maliyetler” ya da “kentsel gelişmenin maliyeti” denilmektedir (Dinler, 1978: 135).

Sosyal maliyetler, parasal olmayan maliyetler ve parasal maliyetler olarak ikiye ayrılır (Dinler, 1978: 136 137):

- Parasal Olmayan Maliyetler: Aşırı yığılmalar sonucu işletmeler ve bireyler açısından söz konusu olan (kalabalıklaşmadan kaynaklanan zaman ve enerji kaybı, sinirsel yıpranmalar gibi) tüm dezavantajları kapsar.
- Parasal Maliyetler: Bu tür maliyetler de kendi içinde kentsel gelişmenin özel maliyeti, kamusal maliyetler ve adaptasyon maliyeti olarak üçe ayrılır.
- Kentsel gelişmenin özel maliyeti; arsa fiyatları ve günlük yer değiştirme maliyetleri ile ilgilidir. Yerleşim merkezinin büyüklüğü ve arsaların merkeze olan uzaklığına göre farklılık gösterir. Kent büyüdükçe bu maliyet türü de artar.
- Kamusal maliyetler; Belediye bütçesinde yürütülen hizmetlere yönelik tüm giderler kamusal maliyetleri oluşturur.
- Adaptasyon maliyeti; belirli bir yerleşim merkezindeki nüfusun faydalandığı, kamu hizmetlerinin kalitesini artırma amacıyla yapılan harcamalar ile artan nüfusa aynı kalitede hizmet vermek için yapılan yatırımlarla ilgilidir.

2. Bölgesel Dengesizliğin Yarattığı Sosyo-Politik Sorunlar

Bölgeler arasında ekonomik gelişme farklılıklarının bulunması ve bu farkın giderek artması önemli sosyal sakıncalar yaratır. İlk olarak; geri kalmış bölgelerde iş imkanları sınırlı, gelirler düşük ve işsizlik önemli boyutlardadır. Bu durum insanları istihdam olanaklarının ve ücretlerin daha tatmin edici olduğu gelişmiş bölgelere göç etmeye zorlamaktadır (Şanlı, 1978: 140 141). Diğer yandan; geri kalmış bölgelerde ekonomik yetersizlikler nedeniyle sosyal

hizmetlerin geri kalması, sağlık ve eğitim hizmetleri ile kültürel faaliyetlerin gelişmemesi sonucunu beraberinde getirmektedir (Dinler, 2005: 122; Han ve Kaya, 2006: 2).

Altyapı yatırımları yetersiz olan az gelişmiş bölgeler, gelişmekte olan bölgelerdeki işletmelerin yararlandıkları hizmetlere ve dışsal ekonomilere sahip olmadıkları için, yatırımcılar tarafından tercih edilmemekte ve bu bölgelerde oturanlar da sürekli iş bulma konusunda sorunlar yaşamaktadırlar (Şanlı, 1978: 140-142). Ayrıca, geri kalmış bölgede kalifiye eleman bulmanın güç olması, bölgeye yapılacak yatırımlar bakımından girişimcileri caydırmaktadır. Burada, ülkenin bir kısmı giderek zenginleşirken diğer kısmının giderek fakirleşmesi, gelişmiş bölge ile az gelişmiş bölge arasındaki farkın açılmasına sebep olur (Dinler, 1978: 137-138).

Gelişmiş ülkelerde yaşayan insanlar açısından bir sorun teşkil etmeyen veya kültürel zenginlik olarak gördükleri din, mezhep, ırk farklılıkları gibi etmenler, geri kalmış bölgelerde huzursuzluğa sebep olabilir. Bölge halkı arasında, bu tür farklılıklar nedeniyle bölgenin ihmal edildiği ve bu nedenlerle geri bırakıldığı inancı giderek yayılabilir (Dinler, 2005: 123).

3. Aşırı Kalabalık Bölgelerin Karşılaştıkları Sorunlar

Geri kalmış bölgelerin karşılaştıkları sorunlar yanında, gelişen bölgeler de bölgesel dengesizliğin yarattığı sorunlardan etkilenmektedir. Başta işgücü olmak üzere çeşitli üretim faktörlerini diğer bölgelerden çeken bu bölgelerin kalabalıklaşması, bir yandan gelişmenin bir göstergesi sayılırken, diğer yandan da ciddi sorunları beraberinde getirmektedir (Dinler, 2005: 138-139). Kentsel hizmetlerin (elektrik, çöp toplama vb.) kişi başına maliyetleri nüfusa göre önce azalma, daha sonra artma eğilimi göstermektedir (Stilwell, 1980: 19). Nüfusu birkaç milyonu geçen kentlerde halka hizmet ulaştırmak güçleşmekte, çevre sorunlarının ağırlaşmasıyla yaşam zorlaşmaktadır (Dinler, 2005: 139).

C. Bölgesel Kalkınma Politikası

Ülkeler hangi gelişmişlik düzeyinde olurlarsa olsunlar, bölgeleri arasında gelişmişlik açısından farklılıklar bulunmaktadır. Piyasa mekanizması kendi işleyişine bırakıldığında ise bu farkların giderilmesi oldukça zordur. Az gelişmiş bölgelerde altyapı yatırımlarının yeterli düzeyde olmaması, özel sektörün de bu bölgelerde yatırıma yönelmemesine sebep olmaktadır. Bu yüzden ülkeler, mevcut bölgesel dengesizlikleri gidermek amacıyla "bölgesel kalkınma planları" uygulamak durumundadırlar. Temel amaç, dengesizliği giderecek tedbirlerin alınmasıdır (İldırar, 2004: 16-17).

Bölgesel kalkınma planlarının amaçları şu şekilde sıralanabilir:

- Bölgeelerde sağlıklı büyümenin teşvik edilmesi,
- Sanayinin ülke içinde dengeli dağılımının sağlanması,
- Bölgesel denge,
- Bölgenin düzenlenmesi,
- Gelişimin tüm ülkeye dağılması,

- Bölgesel ekonomilerin uyumlaştırılması,
- Gelişmiş bölgelerden az gelişmiş bölgelere kaynakların aktarılmasıdır.
- Bölgesel kalkınma politikasının en temel amaçlarından biri; bölgeler arasındaki ekonomik faaliyetler ve nüfus bakımından dengesizliğin azaltılmasıdır (Stilwell, 1980: 26).

Bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını ortadan kaldırmak için kullanılan politika araçları ise aşağıdaki gibi sıralanabilir (Dinler, 2005: 281-303).

- Ekonomik faaliyetlerin teşvik tedbirleriyle az gelişmiş bölgelere yönlendirilmesi: Devlet, az gelişmiş bölgelere özel sektörü çekmek için bazı teşvik tedbirleri alma yoluna gidebilir. Burada bir diğer amaç; ekonomik canlılığı arttırmak ve yatırımları verimli sektörlere aktarmaktır.
- Bölgesel kalkınma için gerekli kamu yatırımlarının gerçekleştirilmesi: Devlet geri kalmış bölgelere, o bölgeden sağladığı kamu gelirlerinden daha fazla harcama yaparak fazladan bir satın alma gücü yaratır. Bu durum bölgede canlanmaya sebep olur.
- Yönetimsel örgütün, bölgesel kalkınma sorunlarına adaptasyonunun sağlanması: Bölgesel kalkınma politikası uygulamaya başlayan bir ülkedeki mevcut yönetimsel örgütün, yeni politikalara adaptasyonunda sorunlar ortaya çıkabilir. Söz konusu bu planların hazırlanması ve uygulanmasında yeni bir bölgesel örgütlenmeye gidilmesi olumlu sonuçlar yaratır.
- Metropolitan bölgelerin gelişmesinin sınırlandırılması: Bölgeler arası gelişmişlik farklarının ortaya çıkması ve süreklilik kazanması, gelişmiş bölgeleri de olumsuz etkiler. Devamlı göç alan bu gelişmiş bölgelerde hızlı nüfus artışı yüzünden; çeşitli hizmetlerin götürülmesi güçleşir ve pahalılaşır, işletmeler olumsuz dışsal koşullarla karşı karşıya kalırlar ve üretim maliyetleri yükselir, çevre kirliliği artar, çalışanların verimi düşer. Bu bölgelerin göç almasını engellemek amacıyla devlet; büyük kentlere girişte vize uygulaması, nüfusun kırsal kesimde tutulması, gelişmiş bölgelerdeki sosyal ve ekonomik faaliyetlerin bir bölümünü geri kalmış bölgelere aktarmak, büyük kentlerin nüfusunun yeni yerleşim alanları yaratılarak dağıtılması gibi tedbirlere başvurabilir.

D. Ülkemizde Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları

Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren izlenen bölgesel dengesizliğe yönelik politikalar incelendiğinde;

Cumhuriyet’in kuruluşundan 1950’lere kadar; dünyada olduğu gibi ülkemizde de bir bölgesel ayrıma gidilerek bölgesel kalkınma politikası uygulama düşünce ve bilinci bulunmamaktaydı. 1950-1960 döneminde ise; sadece bölgesel gelişme açısından büyük önem taşıyan altyapı yatırımlarına ve kırsal kesime yönelik hizmetlere ağırlık verilmiştir. 1963 yılından itibaren hazırlanan Kalkınma Planları dahilinde, bölgesel dengesizliği gidermek için

sistemli bir yaklaşım izlenmiştir. Kalkınma politikaları beşer yıllık planlarla yürütülmeye çalışılmıştır (Elmas, 2001: 95-97).

I. Plan döneminde (1963-67); ulusal planlamanın içinde yer alan ve onu tamamlayan bölge planlarının yapılması amaçlanmış, bölgelerarası dengeli bir kalkınma stratejisi benimsenmiştir. Geri kalmış bölgelerin daha hızlı kalkınmalarını sağlamak için, ekonomik gelişmenin en hızlı gelişme potansiyeli olan yerlerde başlaması, kamu hizmetlerinden yararlanmada öncelik verilmesi ve bu bölgelerde özel sektörün yatırım yapması için vergi kolaylıkları sağlanması gibi çeşitli teşvikler verilmesi kararlaştırılmıştır (DPT, 1963: 471-476). Ancak bu plan, bölge planlarının hazırlanması, mevcut durumun değerlendirmesi ve bölgesel planlama için eleman yetiştirilmesi ile sınırlı kalmıştır (Dinler, 2005: 187).

II. Plan döneminde (1968-72); hedeflenen politikalar aynen devam ederken, az gelişmiş bölgeleri iyileştirmek için, “bölge merkezleri” adı verilen, kentsel bazda gelişme merkezlerinin kurulması, bu bölgelerde öncelikle altyapının geliştirilmesi ve özel sektöre daha fazla yatırım teşviki verilmesi planlanmıştır (DPT, 1967: 263-272). Bu planda da, az gelişmiş bölgelerin gelişiminde ne tür araçların kullanılacağı ve ulusal plan ile bölgesel planların arasında nasıl bir ilişki kurulacağı belirtilmemiştir (Dinler, 2005: 189).

III. Plan döneminde (1973-77); bölgesel kalkınma açısından “Kalkınmada Öncelikli Yörelere” adı altında düzenlemelere gidilmiş ve ülke genelinde dengeli kalkınma stratejisi üzerinde durulmuştur (DPT, 1973: 947-949). İster gelişmiş isterse az gelişmiş bölgede bulunsun, geri kalmış tüm yörelerin geliştirilmesi anlayışı benimsenmiştir. Bu plan, daha önceki politikaların terk edildiği, geri kalmış bölgelerin gelişiminde etkin olan bölge planlamasının göz ardı edildiği bir anlayışa yer vermiştir (Dinler, 2005: 190).

IV. Plan döneminde (1979-83); üçüncü plana ek olarak verilen teşviklerin bölge kaynaklarını ve potansiyelini harekete geçirecek tarzda yeniden düzenlenmesi hedeflenmiştir (DPT, 1979: 290-292). Bu plan, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin sorunlarının çözümü yolunda ise yüzeysel tedbirler ortaya koymakla kalmıştır (Dinler, 2005: 191).

V. Plan döneminde (1985-89); “Kalkınmada Öncelikli Yörelere” ile ilgili esaslar korunurken, bölge planlaması anlayışı yeniden gündeme gelmiştir (DPT, 1985: 161-164). Ancak, bu dönemde de bölgesel planlama ile ilgili olarak uygulama safhasına geçilememiştir (Dinler, 2005: 192-193).

VI. Plan döneminde (1990-94); kalkınmanın bölgeler arasında dengeli dağılımı ilkesi benimsenmiş, bölgesel planlama yerini bölgesel gelişme kavramına bırakmıştır. Bu planda, büyük şehir sorunlarına da ayrıntılı yer verilmiştir. Aşırı kalabalık yörelerin de sorunları öncelikli olarak ele alınmıştır. Ayrıca bölgesel politikalar oluşturulurken AB'nin uyguladığı bölgesel politikaların da dikkate alınması ilkesi benimsenmiştir (DPT, 1989: 318-319; Dinler, 2005: 194).

VII. Plan döneminde (1996-2000); diğer planlardan farklı olarak, bölgesel gelişme, il planları ve metropollerle ilgili düzenlemeler gibi konulara da yer verilmiştir. Doğu ve Güneydoğu bölgeleri öncelikli olmak üzere ülke bazında geri kalmış bölgelerin kalkındırılması için bölgesel gelişme projelerinin hazırlanması kabul edilmiştir (DPT, 1995: 170-188). Bölgesel gelişme plan ve projelerinin hazırlanmasına yeniden başlanmış, diğer planlardan farklı olarak bu plan ve projelerin uygulaması da başlatılmıştır (Dinler, 2005: 196).

VIII. Plan döneminde (2001-2005); bölgesel dengesizliği giderecek politika uygulamalarına hız kazandırılması, bölgesel gelişme politikalarının oluşturulmasında sürdürülebilirlik, bölgelerarası refahın sağlanması, sosyal ve ekonomik dengelerin kurulması, bölgesel politikaların AB'nin politikalarına uyumunun sağlanması gibi hedefler tespit edilmiştir (DPT, 2000a: 228-229). Daha önceki planlardan farklı olarak, özel sorunlu bölgelerin gelişimi için, bölgesel gelişme plan ve projesi hazırlanması fikri açıklanırken, dört plan bölge (GAP, DAP, DOKAP, Zonguldak-Bartın-Karabük) tespit edilmiştir (Dinler, 2005: 199).

IX. Plan öncesi dönemde bölgesel gelişme konusundaki girişimler ana hatlarıyla şu şekildedir;

- Küreselleşme süreci, bölgesel gelişme için fırsatlar doğurmuş, dünyada olduğu gibi ülkemizde de yerel kalkınma girişimleri hızlanmıştır. Bu yönde çeşitli kanunlar yürürlüğe girmiştir (DPT, 2006: 46-48).
- Ülkemizin AB'ye üyelik sürecinde, AB teşvik fonlarından yararlanmak ve bölgesel kalkınma politikalarını AB ile uyumlaştırmak üzere Bölgesel Kalkınma Ajanslarının kurulması yönünde çalışmalar başlatılmıştır (KTO Etüd Araştırma Servisi, 2006: 8).
- AB'ye üyelik sürecinde, ekonomik ve sosyal uyum alanında mali yardımla desteklenecek orta vadeli temel öncelik alanlarını tespit etmek amacıyla 2004-2006 yılları arasında "Ön Ulusal Kalkınma Planı" hazırlanmıştır.
- Kırsal kesimde kalkınmanın sağlanması amacıyla; 2005 ve 2006 yıllarında köy altyapılarının iyileştirilmesi için il özel idareleri ile mahalli idare birliklerine kaynak tahsis edilmiş ve Köylerin Altyapısını Destekleme Projesi (KÖYDES) başlatılmış, 2006 yılında ise Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi uygulamaya konmuştur (DPT, 2006: 47-49).

IX. Planda (2007-2013) bölgesel gelişme ile ilgili olarak; Bölgesel Gelişme Politikasının Merkezi Düzeyde Etkinleştirilmesi, Yerel Dinamiklere ve İçsel Potansiyele Dayalı Gelişiminin Sağlanması, Yerel Düzeyde Kurumsal Kapasitenin Artırılması ve Kırsal Kesimde Kalkınmanın Sağlanması şeklinde dört ana başlıkta hedefler konmuştur (DPT, 2006: 4).

III. Turizm ve Bölgelerarası Dengesizlik

Turizm, çeşitli yetersizlikleri olmasına rağmen uygun koşullar ve doğru tercihler ile gelişmekte olan ülke ekonomilerine önemli katkılar sağlayabilecek bir ekonomik faaliyettir.

Aşağıda, genel olarak turizm endüstrisinin ülke ekonomilerine katkıları açıklandıktan sonra, ülkemizde bölgesel dengesizliğin boyutlarından örnek verilerle bahsedilecek ve turizmin bu dengesizliği gidermede ne şekilde faydalı olduğu ve olabileceği istatistiksel tablolar yardımıyla araştırılacaktır.

A. Turizmin Ekonomik Etkileri

Turizmin önemli özelliklerinden biri, doğa ve iklimin yarattığı, tarih, uygarlık ve kültürün işlediği değerlere büyük ölçüde bağımlı olmasıdır. Söz konusu bu zenginlikler, ancak turizm sayesinde “ekonomik mal” niteliğine kavuşurlar (Dinçer, 1993: 84).

Turizm özellikle gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaç duydukları döviz kazandıran, istihdamı artıran ve modern yaşam koşullarını getiren bir faaliyet olarak görülmektedir (İçöz, 2005: 182-186). Genel ekonomi içinde turizmin yatırımları uyarıcı, kişisel geliri yükseltici, yerel ve merkezi kamu gelirlerini artırıcı, gelir dağılımı dengesizliğini giderici ve bölgesel kalkınmayı hızlandırıcı etkileri de bulunmaktadır (Yağcı, 2007: 164; İçöz, 2005: 183-186). Turizmin ekonomik yararları ve etkileri, ekonomileri gelişmiş olmayan tarım ülkelerinde gelişmiş ülkelerde olduğundan daha fazladır (İspanya, Portekiz, Yunanistan gibi) (Yarcan, 1996: 32).

Dünyada, hizmet sektörünün ülke GSMH’leri içindeki payı %70-80 dolayında olup, turizm bunun yaklaşık %30’unu oluşturmaktadır. Turizmin, döviz girdisi kazandırma, istihdam yaratma, yeni gelir sağlama gibi yararlarının yanında (Bahar ve Kozak, 2006: 130), gelişmekte olan ülkeler açısından (Yarcan, 1996: 31);

- Alt yapının geliştirilmesi (marinaların, havaalanlarının yapımı, yol-su- elektrik ve diğer ilgili fiziki turizm yatırımlarının gerçekleştirilmesi vb.),
- Turizme hizmet ve ürün sağlayan yan sektörlerin geliştirilmesi (yerel ulaşım, yiyecek-içecek işletmeleri, tarım kesimi, inşaat sektörü vb.),
- Teknoloji transferi sağlanması (genellikle otelcilik kesiminde görülür. Çokuluslu turizm şirket gruplarının geliştirdikleri bilgisayarlı rezervasyon sistemleri, elektronik küresel dağıtım ağları vb.),
- Yabancı sermaye yatırımlarının teşviki gibi çeşitli avantajları da bulunmaktadır.

Turizmin olumlu ekonomik etkileri ana hatlarıyla incelendiğinde;

- Turizmin Ödemeler Dengesine Etkisi: Uluslararası turizm, ödemeler dengesinin cari işlemler hesabı altında bulunan hizmetlerin önemli bir kalemidir (TCMB, 2008: 5). Bir ülkenin döviz bazında turizm geliri, turizm amacıyla ülke dışına giden dövizden fazla ise, turizm ödemeler bilançosuna pozitif etki etmektedir. Ödemeler dengesi açık veren az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler, bu açığın yol açacağı ekonomik olumsuzlukları gidermek için ülkelerine gelen turist sayısını ve turizm gelirlerini artırmaya çalışmaktadırlar. Diğer taraftan ödemeler dengesi fazla veren bazı gelişmiş ülkeler, bu fazlalığın ekonomik sorunlara sebep olmaması için vatandaşlarını yurt dışı turizm

hareketlerine katılma ve harcama yapmaya teşvik etmektedir. Turizm, ülke içinde geri kalmış bölgelerin ekonomik yönden kalkınmasında dengeleyici bir unsur olmakla birlikte, ülkeler arasındaki ekonomik dengesizliği azaltmada, diğer ekonomik faaliyetleri zayıf olan ülkeler için kurtarıcı niteliğindedir (Bahar ve Kozak, 2006: 130-133).

- Turizmin Gelir Yaratıcı Etkisi: Turistlerin gittikleri ülke ya da bölgede yaptıkları harcamalar, hem o bölgedeki insanların kazançlarını oluşturarak bölgenin gelirini arttırmakta, hem de turizmin ilişkili olduğu sektörlerle de gelir yaratarak, çarpan mekanizmasının da yardımıyla kendisinden kat kat fazla bir geliri oluşturmaktadır (Bahar ve Kozak, 2006: 135-137). Döviz kaynağı olarak, turizm sektörü diğer sektörlerle göre birçok avantaja sahiptir. Örneğin, ihracat mallarının fiyatları dünya pazarında şekillenirken, turistik mal ve hizmet fiyatları büyük ölçüde ev sahibi ülke tarafından belirlenir. (İçöz, 2005: 184).

- Turizm ve İstihdam: Ekonomik kalkınmanın gereklerinden biri; ülke sınırları içinde yaşayan tüm vatandaşlara gelir kazandırıcı iş alanları yaratmaktır (Tolungüç, 1992: 109). Emek-yoğun bir yapıya sahip olan turizm, hem ülke ekonomileri için istihdam yaratması açısından önemlidir, hem de turizme uygun kırsal veya geri kalmış bölgeler açısından istihdamın temel kaynaklarından biridir (Bahar ve Kozak, 2006: 138). Turizmin üç tür istihdam yaratıcı etkisi vardır (Tolungüç, 1992: 109-111; İçöz, 2005: 273):

- Oteller ve konaklama tesislerinde olduğu gibi doğrudan etki,
- Doğrudan turizm ile ilgili olmamakla birlikte turizme de hizmet veren sektörlerdeki (ulaştırma sektörü vb.) dolaylı etki,
- Doğrudan ya da dolaylı olarak turizmle ilgisi olmamakla birlikte, turizmden elde edilen gelirin yarattığı (inşaat sektörü vb.) ek istihdam etkisi.

Turistik tüketim harcamaları doğrudan istihdam etkisi yaratır, bu harcamalardan elde edilen gelir ekonomi içinde tekrar harcanarak dolaylı istihdama katkı sağlar. Ayrıca ev sahibi bölge insanının turistik tesislerden elde ettiği geliri yeniden harcaması, ek istihdam etkisi yaratmaktadır (Bahar ve Kozak, 2006: 138; Yağcı, 2007: 170).

- Turizmin Diğer Ekonomik Sektörlere Etkisi: İç ve dış turizm hareketlerinin gelişmesiyle, diğer sektörlerde de bir hareketlenme ve canlanma ortaya çıkmaktadır. Turizmin başta tarım olmak üzere, sanayi ve hizmetler sektörü ve bunların alt kolu olan 40 dolayında iş kolu ile bağlantılı olduğu ve bunları beslediği görülmektedir.

Turizm sektörünün gelişmesine paralel olarak, tarım sektöründe üretim miktarı ve kalite artar ve daha nitelikli mallar üretilmeye başlanır. Bunun neticesinde, turistik tüketim tarım sektörü için görünmeyen bir ihracat yaratırken, üretimde bulunanlara doğrudan gelir etkisi sağlar (Dinçer, 1993: 93; İçöz, 2005: 299) ve yeni istihdam alanlarının doğmasına katkıda bulunur (Bahar ve Kozak, 2006: 142).

Olaya sanayi sektörü açısından bakılırsa; turizm sektörünün sanayi sektörü ile ilişkisi üç şekilde ortaya çıkar (Dinçer, 1993: 94; İçöz, 2005: 300);

- Turizmin yoğun olduğu bölgelerde, gıda ve içki gibi tüketim malı üreten sanayilerin üretimini artırmaktadır.
- Turizmin, özellikle deri, deri mamulleri ve seramik gibi ara malı üreten sanayiler üzerinde olumlu etkisi söz konusudur.
- Turizmin yatırım malı üreten sanayiler açısından ise sadece ulaştırma aracı ve inşaat malzemeleri sanayilerine katkısı bulunmaktadır.

Turizm, içinde bulunduğu hizmetler sektörüne de olumlu katkılar sağlamaktadır. Cari tüketimle ilgili hizmet sunan işletmelere; altyapı ve teknik hizmet üreticilerine; konfor ile ilgili hizmetleri sunanlara; banka, sigorta, sağlık kuruluşları gibi hizmetleri verenlere; lüks tüketimle ilgili kuruluşlara; seyahat ve tatil ile ilgili yan hizmetleri sunan tesislere; geliştiği bölgedeki kamu hizmetlerine; turizmin çok önemli ekonomik etkileri bulunmaktadır (Bahar ve Kozak, 2006: 144). Özellikle sanat, ticaret işletmeleri gibi işletmeler turizm harcamaları sonucu optimum kapasiteye ulaşır, daha çok ve kaliteli personel istihdam ederler (İçöz, 2005: 302).

Turizmin Yatırımlara Etkisi: Bir bölgede turistik doğal çekiciliklerin bulunması, turizm yatırımlarını bu bölgeye çeker, ayrıca bölgenin genel alt yapı yatırımları diğer bölgelere göre daha hızlı artış gösterir (Yağcı, 2007: 167 168).

Bölge turizmini geliştirmek amacıyla yapılan altyapı yatırımları, aynı zamanda bölgeye doğrudan yerli ve yabancı yatırımları da çekmektedir. Yabancı yatırımcılar içinde yer alan çok uluslu şirketler, istihdam yaratarak, ülkelerin döviz gelirlerini artırarak ve sahip oldukları ileri teknik bilgi, know-how, modern sevk, idare ve işletme yöntemlerini getirerek, yatırım yaptıkları bölge ve ülkelere çeşitli katkılar sağlamaktadırlar (Dinçer, 1993: 90 91).

Turizmin Bölgesel Ekonomik Gelişmeye Etkisi: Dış aktif turizm, bir ülkeye döviz kazandırırken, iç turizm ülke sınırları içinde gelirin yeniden dağılımını sağlar ve bölgelerarası ekonomik farklılıkların azaltılmasına katkıda bulunmuş olur (Bahar ve Kozak, 2006: 140 141).

Turizmin geliştiği bölgede yapılan turizm yatırımları ile birlikte yeni iş alanlarının açılması, çalışanların gelirlerini artırır, gelir dağılımını olumlu etkiler (Çeken, 2003: 147) ve bölge dışına doğru işgücü kaybını azaltır. Bunun sonucu artan gelir, bölge içinde ticareti hareketlendirerek altyapı hizmetlerinin de katkısıyla bölgenin kapalı ekonomi olma özelliğini terk etmesini sağlar (Ünlüönen vd., 2007: 177).

Turizm, ülkelerin nispeten az gelişmiş bölgelerinde ekonomik gelişme açısından diğer sektörlerle göre daha fazla fırsat yaratmaktadır. Bu tür bölgelerde çiftçilik veya balıkçılık yapan insanlar, turizm sektörüne yönelerek gelirlerini büyük ölçüde artırabilirler. Turizmin yaygın hale geldiği bölgelerde yerel el sanatları, hediyelik eşya gibi faaliyetler de gelişebilir (Bahar ve Kozak, 2006: 141).

Gelişmekte olan ülkeler için gerekli ve önemli olan bir husus; turistlerin talep ve beklentilerine uygun özel turizm altyapısına sahip olmaktır. Turizmin gelişmesi için fiziki altyapı kaçınılmazdır. Bir ülke tamamen gelişmiş bir altyapıya sahip olmasa bile, turizmin geliştirilmesinin planlandığı bölgelerde özel turizm altyapısı, yol, iletişim, marina, havaalanı vb. yapılması (Dinçer, 1993: 84), diğer sektörlerin de gelişmesini sağlar. Bu da bölgenin ticaretine olumlu katkı yaparak bölgenin kalkınma düzeyini yükseltecektir (Ünlüönen vd., 2007: 177).

Böylece, endüstriyel gelişmeye uygun olmayan, ancak turizmin gelişmesine uygun doğal potansiyele sahip alanlarda turizmin ekonomik açıdan planlı ve etkili bir şekilde geliştirilmesi, ülkenin bir bölgesinde kazanılan zenginliğin diğer bölgede harcanması ile zenginliğin bu bölgelere aktarılması ve refah seviyesinin yükselmesine, bu sayede bölgelerarası farklılıkların azaltılmasına ve aynı zamanda bölgesel kalkınmanın hız kazanmasına katkıda bulunmaktadır (İlkin ve Dinçer, 1991: 37; Ünlüönen vd., 2007: 176).

B. Türkiye’de Bölgesel Dengesizlik ve Turizm

Turizmin ülkemizde bölgesel dengesizliği gidermede nasıl rol oynadığı ve oynayabileceği konusuna girmeden önce, bölgelerimiz arasındaki gelişmişlik farklarına kısaca değinmekte fayda bulunmaktadır.

1. Türkiye’de Bölgelerin ve İllerin Gelişmişlik Durumları

Ülkemizde bölgesel gelişme ile ilgili sıralamalar, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığı tarafından öncelikle 7 coğrafi bölgenin, ardından mevcut illerin ve son olarak mevcut ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri temel alınarak oluşturulmaktadır. Bu konuda yapılan en son sıralama 2003 yılına aittir (DPT, 2008a).

Türkiye’nin yedi coğrafi bölgesinin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında, gelişmişlik düzeyi en üst seviyede olan beş ilimizden üçünün yer aldığı Marmara Bölgesi ilk sırayı alırken, ardından Ege Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi ve Akdeniz Bölgesi gelmektedir. Gelişmişlik düzeyi en az olan bölgelerimiz ise Karadeniz Bölgesi, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgeleri’dir (DPT, 2008b; DPT, 2008c).

İllerimizle ilgili sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde göz önünde bulundurulmuş Sosyal Göstergeler; demografik değişkenler, istihdam göstergeleri, eğitim, sağlık, altyapı ve diğer refah göstergeleridir. Ekonomik Göstergeler ise genel olarak; imalat sanayi, inşaat, tarım ve mali değişkenlerden oluşmaktadır (DPT, 2008d: 21-29).

DPT tarafından 1996 yılında illerimizin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasının tespiti amacıyla yaptırılan araştırmanın sonucunda, o yıla kadar toplam sayısı 76 olan ilimiz eşdeğer gelişmişlik seviyelerine göre beş gruba ayrılmıştır. Buna göre, gelişmişlik sıralamasında en üstte yer alan birinci grupta 5, ikinci grupta 11, üçüncü grupta 26, son iki grupta ise 17’şer il bulunmaktadır (Tablo 2) (DPT, 2008d: 54).

Tablo 2: İl Gruplarının Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (1996)

Gelişmişlik Endeksine Göre İl Grupları	İller	Gelişmişlik Endeksine Göre İl Grupları	İller
1.Grup	İstanbul	3.Grup (devamı)	Malatya
	Ankara		Kırşehir
	İzmir		Afyon
	Kocaeli		Niğde
2.Grup	Bursa	4.Grup	Artvin
	Eskişehir		Çorum
	Tekirdağ		K.Maraş
	Adana		Giresun
	Antalya		Kastamonu
	Kırklareli		Sivas
	Denizli		Bartın
	Muğla		Aksaray
	Balıkesir		Sinop
	Mersin		Erzincan
3.Grup	Kayseri	5.Grup	Çankırı
	Aydın		Erzurum
	Bolu		Tokat
	Edirne		Ordu
	Bilecik		Diyarbakır
	Gaziantep		Yozgat
	Zonguldak		Şanlıurfa
	Sakarya		Tunceli
	Çanakkale		Adıyaman
	Manisa		Bayburt
	Konya		Kars
	Isparta		İğdır
	Hatay		Batman
	Uşak		Gümüşhane
	Burdur		Mardin
	Samsun		Siirt
	Kırıkkale		Ardahan
	Nevşehir		Van
	Karaman		Bingöl
	Elazığ		Hakkari
Rize	Şırnak		
Trabzon	Bitlis		
Amasya	Ağrı		
Kütahya	Muş		

Kaynak: DPT, 2008d: 54-67'deki bilgilerden oluşturulmuştur.

1996 yılı araştırma sonuçlarına göre illerin gelişmişlik düzeylerine göre oluşturulan grupların karşılaştırmalı bazı göstergeleri Tablo 3'te yer almaktadır. Kentleşme oranı, istihdamın sektörel dağılımı, milli gelirden alınan pay, dış ticaret içindeki pay gibi veriler doğrultusunda, 1.Grup illerin gelişmişlik düzeyinin diğerlerine göre çok daha yüksek seviyede olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Gelişmişlik Düzeyine Göre İl Gruplarıyla İlgili Bazı Göstergeler (1996)

Gelişmişlik Endeksine Göre İl Grupları	Toplam nüfus içindeki payı	Kent nüfus oranı	İstihdamın sektörel dağılımı			GSYİH içindeki payı	İhracat payı	İthalat payı
			Tarım	Sanayi	Hizmetler			
1.Grup	%29,4	%85,3	%18,45	%25,85	%55,70	%45,5	%85,1	%89,9
2.Grup	%17,6	%57,2	%54,53	%11,53	%33,94	%18,4	--	--
3.Grup	%27,2	--	%63,60	%10,30	%26,10	%22,0	--	--
4.Grup	%16,8	--	%73,00	%5,40	%21,60	%9,6	--	--
5.Grup	%9,0	%40	%75,5	%3,00	%21,50	%3,5	--	--

Kaynak: DPT, 2008d: 56-68.'deki bilgilerden oluşturulmuştur.

Doğu ve Güneydoğu illeri ağırlıklı olan 4. ve 5. grupların ülke ortalamasının çok altında bir gelişmişlik düzeyine sahip oldukları da aynı tabloda görülmektedir.

İllerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasının yer aldığı 2003 yılı verilerini yansıtan Tablo 4'e göre, ilk sıralar yine, İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Bursa illerine aittir.

Tablo 4: İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (2003)

İller	Bölge	Sıra*	İller	Bölge	Sıra*	İller	Bölge	Sıra*
İstanbul	Marmara	1	İsparta	Akdeniz	28	Bartın	Karadeniz	55
Ankara	İç Anadolu	2	Hatay	Akdeniz	29	Aksaray	İç Anadolu	56
İzmir	Ege	3	Uşak	Ege	30	Sinop	Karadeniz	57
Kocaeli	Marmara	4	Burdur	Akdeniz	31	Erzincan	D.Anadolu	58
Bursa	Marmara	5	Samsun	Karadeniz	32	Çankırı	İç Anadolu	59
Eskişehir	İç Anadolu	6	Kırıkkale	İç Anadolu	33	Erzurum	D.Anadolu	60
Tekirdağ	Marmara	7	Nevşehir	İç Anadolu	34	Tokat	Karadeniz	61
Adana	Akdeniz	8	Karaman	İç Anadolu	35	Ordu	Karadeniz	62
Yalova	Marmara	9	Elazığ	D.Anadolu	36	Diyarbakır	G.D.Anadolu	63
Antalya	Akdeniz	10	Rize	Karadeniz	37	Yozgat	İç Anadolu	64
Kırklareli	Marmara	11	Trabzon	Karadeniz	38	Adıyaman	G.D.Anadolu	65
Denizli	Ege	12	Amasya	Karadeniz	39	Bayburt	Karadeniz	66
Muğla	Ege	13	Kütahya	Ege	40	Kars	D.Anadolu	67
Bolu	Karadeniz	14	Malatya	D.Anadolu	41	Şanlıurfa	G.D.Anadolu	68
Balıkesir	Marmara	15	Kırşehir	İç Anadolu	42	İğdır	D.Anadolu	69
Edirne	Marmara	16	Artvin	Karadeniz	43	Batman	G.D.Anadolu	70
Mersin	Akdeniz	17	Afyon	Ege	44	Gümüşhane	Karadeniz	71
Bilecik	Marmara	18	Düzce	Karadeniz	45	Mardin	G.D.Anadolu	72
Kayseri	İç Anadolu	19	Çorum	Karadeniz	46	Siirt	G.D.Anadolu	73
Gaziantep	G.D.Anadolu	20	Osmaniye	Akdeniz	47	Ardahan	D.Anadolu	74
Zonguldak	Karadeniz	21	K.Maraş	Akdeniz	48	Van	D.Anadolu	75
Aydın	Ege	22	Niğde	İç Anadolu	49	Bingöl	D.Anadolu	76
Sakarya	Marmara	23	Giresun	Karadeniz	50	Hakkari	D.Anadolu	77
Çanakkale	Marmara	24	Kastamonu	Karadeniz	51	Şırnak	D.Anadolu	78
Manisa	Ege	25	Tunceli	D.Anadolu	52	Bitlis	D.Anadolu	79
Konya	İç Anadolu	26	Sivas	İç Anadolu	53	Ağrı	D.Anadolu	80
Karabük	İç Anadolu	27	Kilis	Akdeniz	54	Muş	D.Anadolu	81

* Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sırası (81 il içinde) Kaynak: DPT, 2008e

Marmara Bölgesi illerinin bariz bir üstünlüğü söz konusu olup, bölgenin tüm illeri ilk 25 içerisinde. Yine ilk 25 sırada, Ege Bölgesinin turistik

özellikleriyle öne çıkan 5 ili ile Akdeniz Bölgesinden Türk turizminin başkenti kabul edilen Antalya'nın yanı sıra Adana ve Mersin yer almaktadır. Son sıralarda ise ağırlıklı olarak Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi illeri bulunmaktadır.

2. Ülkemizde Turizmin Bölgesel Gelişmeye Katkısı ve Yapılabilecekler

Doğal, tarihi ve kültürel altyapısı çok güçlü olan ülkemizde, turizm için büyük bir potansiyel bulunmaktadır. Mevcut potansiyel planlı bir şekilde harekete geçirildiği takdirde, ülkemiz çok önemli ve sürdürülebilir bir gelir kaynağına kavuşacaktır. Şu anki haliyle bile turizm, kurtarıcı olarak görülen çok önemli bir ekonomik faaliyettir. Turizmin Türkiye açısından önemini ve bölgesel gelişmeye etkisini yansıtmak açısından, bazı verilerin aktarılması uygun olacaktır.

Turizm, Türkiye'nin en büyük endüstrilerinden ve iş sahalarından biridir. Bu sektör, ülkemizde istihdam yaratıcı özelliğiyle de öne çıkmaktadır.

Tablo 5: İstihdamın Sektörel Dağılımı (1960-2008)

Yıl	Toplam İstihdam (x1000)*	Tarım Sektör Payı (%)**	Sanayi Sektör Payı (%)**	Hizmetler Sektör Payı (%)**
1960	11.945	74,8	11,5	13,7
1970	13.768	64,2	16,3	19,5
1980	16.523	54,2	20,0	25,8
1990	19.030	45,9	20,8	33,3
2000	21.580	36,0	24,0	40,0
2001	21.524	37,6	22,7	39,7
2002	21.354	34,9	23,0	42,1
2003	21.147	33,9	22,8	43,4
2004	21.791	34,0	23,0	43,0
2005	22.046	29,5	24,7	45,8
2006	20.954	27,3	25,4	47,3
2007	21.189	26,4	25,5	48,0
2008***	21.843	27,1	25,5	47,4

* 1960-1987 yılları arası 12 yaş ve üzeri, 1988'den sonra 15 yaş ve üzeri istihdam.

** 1960-2001 arası Sektör Payları hesaplanmıştır.

*** 2008 Mayıs ayı rakamları

Kaynak: DİE, 2001: 162; TÜİK, 2008b; TÜİK, 2008c

Yıllar içinde tarım sektörünün elinde bulunan istihdam ağırlığının giderek azaldığı, sanayi ve özellikle hizmetler sektörünün istihdam içindeki paylarının arttığı, Tablo 5'te gözler önüne serilmektedir. Bugün itibariyle hizmetler sektörü toplam istihdamın yarıya yakını elinde bulundurmaktadır. Bu sektörün içinde doğrudan ve dolaylı olarak turizm endüstrisine hizmet verenlerin oranı hiç de az değildir. Sanayi sektörü ve özellikle tarım sektöründe çalışanların bir kısmı da dolaylı olarak turizme hizmet vermektedirler.

TÜRSAB tarafından oluşturulan ve 1993-2001 yılları arasında ülkemizde turizm sektörünün istihdama katkısını yansıtan Tablo 6'ya göre, sektörde doğrudan istihdam edilenlerin oranı 1993 yılında %3,56'dan 2001'de

%5,10'a, dolaylı turizm istihdam oranı ise 1993'teki %5,34'ten 2001'de %7,66'ya yükselmiştir. Doğrudan istihdam 1993'te 662 binlerde iken 2000'lere gelindiğinde bu rakam 1 milyon kişiyi aşmıştır.

Tablo 6: Türkiye'de Turizm İstihdamı ve Toplam İstihdam İçindeki Yeri (1993 - 2001) (+15 yaş)

YILLAR	1993	1995	1997	1998	1999	2000	2001
1. Konaklama sektörü	79 864	89 629	140 119	142 074	146 201	151 320	161 207
2. Restoran, Lokanta ve Bar sektörü	144 234	69 853	240 237	240 370	239 205	251 993	345 463
3. 2. Ara toplam/2(*)	72 117	34 927	120 119	120 185	119 603	125 997	172 732
4. Ulaştırma ve seyahat acentaları sektörü	510 100	578 466	631 096	713 140	746 348	731 894	673 854
Doğrudan turizm istihdamı toplam (1+3+4)	662 081	703 022	891 334	975 399	1 012 152	1 009 211	1 007 793
Yıllık Değişim (%)		-1,19	17,14	9,43	3,77	-0,29	-0,14
Turizmin Yarattığı Dolaylı İstihdam = Doğrudan İstihdam x 1,5(**)	993 122	1 054 532	1 337 000	1 463 099	1 518 227	1 513 816	1 511 689
Doğrudan ve dolaylı turizm istihdamı	1 655 203	1 757 554	2 228 334	2 438 498	2 530 379	2 523 026	2 519 481
Türkiye Toplam İstihdam (DİE)	18 600 000	20 546 000	20 900 000	21 374 000	21 860 000	20 934 000	19 742 000
Doğrudan turizm istihdamının payı (%)	3,56	3,42	4,26	4,56	4,63	4,82	5,10
Dolaylı turizm istihdamının payı (%)	5,34	5,13	6,40	6,85	6,95	7,23	7,66
Doğrudan ve dolaylı turizm istihdamının payı (%)	8,90	8,55	10,66	11,41	11,58	12,05	12,76

(*) Restoran Lokanta ve bar sektörünün yarısı turizme hizmet ettiği varsayılırsa

(**) WTTC, WTO gibi uluslararası turizm kuruluşlarınca kabul gören bir katsayı

Kaynak: TÜRSAB, 2008

Hizmetler sektörünün içinde yer alan turizmin, son yıllarda yoğun olarak istihdam yarattığı bölgeler hakkında fikir sahibi olmak üzere TÜİK'in yaptığı "İstatistik amaçlı bölge sınıflaması düzey 2'ye (26 bölge) göre istihdam edilenlerin sektörel dağılımı" araştırmasına bakıldığında, 2004 yılında hizmetler sektöründe çalışanların oranının %50'nin üzerinde olduğu bölgeler; Ankara, İstanbul ve Antalya-Isparta-Burdur şeklinde sıralanmaktadır. 2005 yılında ise Ankara yine ilk sırada yer alırken, onu Antalya-Isparta-Burdur, üçüncü sıraya gerileyen İstanbul, ardından Mardin-Batman-Şırnak-Siirt ve Adana-Mersin bölgeleri izlemektedir. 2006 yılında hizmetler istihdamının %50'nin üzerinde olduğu bölgeler; Ankara, Mardin-Batman-Şırnak-Siirt, İstanbul olarak sıralanmaktadır. Yine %50 barajını aşan bölgeler arasında Şanlıurfa-Diyarbakır,

Antalya-Isparta-Burdur, Adana-Mersin ve İzmir bölgeleri yer almaktadır (TÜİK, 2008d; TÜİK, 2008e).

Bürokrasi ile birlikte, bankacılık ve sigortacılık gibi hizmetlerin merkezi olan başkent Ankara, özellikle bankacılık ve sigortacılık hizmetlerinin istihdamdaki yoğunluğunu yaşamaktadır. İstanbul bölgesi ise, bu hizmetlerin dışında turizm sektöründe yoğun olarak istihdam yaratmaktadır. Antalya-Burdur-Isparta bölgesinde bulunan Antalya ve çevresi, hizmetler istihdamının büyük bir bölümünü turizm sektöründe gerçekleştirmektedir. Yine İzmir ve çevre beldelerde, istihdamın önemli bölümü turizm sektöründe yer almaktadır.

Turizm, ülkemizin Gayri Safi Milli Hasılası (GSMH) içinde de önemli bir paya sahiptir. Turizm faaliyeti ekonomide çarpan mekanizması yoluyla geniş bir gelir etkisi yaratmaktadır (Dinçer, 1993: 141). Otel sahipleri, lokantacılar, ulaştırma işletmeleri ve doğrudan gelir sağlayan diğer kişiler bu gelirin bir kısmını ücret, faiz, kar, rant olarak toplumun diğer kesimlerine dağıtırlar. Aynı şekilde bu gelirleri kazananlar gelirlerini harcarlar. Bu yolla yaratılan gelirlerin toplam değeri turistler tarafından yapılan ilk harcamadan daha büyük olur (Barutçugil, 1989: 24).

Tablo 7’de görüldüğü üzere, planlı dönemin ilk yıllarında ülkemize gelen turist sayısı sadece 362 bin, turizm gelirimiz ise 13,8 milyon USD düzeyindedir. Aynı yıllarda turizm gelirlerimizin GSMH’ya oranının %0,2 ve ihracat gelirlerine oranının ise %3 düzeyinde olduğu görülmektedir. 1972 yılında çıkarılan Seyahat Acentaları ve Seyahat Acentaları Birliği Kanunu ve 1982 yılında çıkarılan Turizmi Teşvik Kanunu gibi yasal düzenlemeler, 1990’lı yıllarda uygulanan yatırım teşvikleri ve kitle turizmine yönelik dış tanıtım ve çeşitli faaliyetlerin sonucunda turizm endüstrisi özellikle 1980’li yıllardan itibaren büyük bir atılım gerçekleştirmiştir. Bu gelişmenin sonuçları tabloda da görülmektedir.

1990’lı yıllarda özellikle İngiliz tur operatörlerinin etkisiyle ülkemizin bozulmamış sahilleri ile ucuz bir tatil destinasyonu olarak tanıtılması (Cooper and Özdil, 1992: 378 379), ve yine son 10 yılda paket turların değişik bir versiyonu olan herşey dahil turların gündeme gelmesi Türkiye’ye gelen turistlerin sayısını hızla arttırırken (TÜRSAB, 2002), 1990’lardan sonra turizm, Türk ekonomisi açısından daha fazla gelir getiren bir endüstri haline gelmiştir.

2000’li yıllarda, 2006 yılında meydana gelen olumsuz gelişmeler dolayısıyla yaşanan gerileme dışında, ülkemize gelen turist sayısı artan bir seyir izlemektedir. 2006 yılındaki olumsuzluklara; yılın ilk aylarında Avrupa’nın diğer turizm ülkelerinde de yaşanan ancak uluslararası basına pek yansımaya “kuş gribi” salgınının ülkemizdeki etkilerinin abartılı yayınlarla dünya kamuoyuna duyurulması; Danimarka’da ortaya çıkan karikatür krizi ve Trabzon’da bir papazın öldürülmesi gibi Hıristiyanların ülkemizi tercih etmemesine neden olan olaylar ve yaz aylarında ülkemize çok yakın olan Ortadoğu’da patlak veren savaş örnek olarak verilebilir.

Tablo 7: Turizm Gelirlerinin Gayrisafi Milli Hasıla ve İhracat Gelirlerimiz İçindeki Payı (1965-2007)

Yıllar	Yabancı Turist (bin kişi)	Dış Turizm Geliri (milyon \$)	GSMH ¹ (milyon \$)	Turizm Geliri / GSMH Oranı (%)	İhracat (milyon \$)	Dış Turizm / İhracat Gelir Oranı (%)
1965	362	13,8	8.525,1	0,2	464	3,02
1968	603	24,1	12.499,3	0,2	496	4,84
1973	1.342	171,5	22.130,7	0,8	1.317	12,98
1979	1.524	280,7	52.962,2	0,5	2.261	12,43
1983	1.625	411,1	50.153,5	0,8	5.728	7,18
1985	2.615	1.482,0	52.597,6	2,8	7.958	18,62
1986	2.391	1.215,0	75.173,0	1,6	7.457	16,29
1987	2.856	1.721,1	85.979,0	2,0	10.190	16,89
1988	4.173	2.355,3	90.460,0	2,6	11.662	20,19
1989	4.459	2.556,5	107.544,0	2,4	11.625	22,00
1990	5.389	3.225,0	150.758,0	2,1	12.959	24,89
1991	5.518	2.654,0	150.168,0	1,8	13.594	19,52
1992	7.076	3.639,0	158.122,0	2,3	14.715	24,73
1993	6.501	3.959,0	178.715,0	2,2	15.345	25,80
1994	6.671	4.321,0	132.302,0	3,3	18.106	23,87
1995	7.727	4.957,0	170.081,0	2,9	21.637	22,91
1996	8.614	5.962,1	183.601,0	3,2	23.224	25,67
1997	9.689	8.088,5	192.383,0	4,2	26.261	30,80
1998	9.753	7.808,9	206.552,0	3,8	26.974	28,95
1999	7.487	5.203,0	185.267,0	2,8	26.588	19,57
2000	10.428	7.636,0	200.002,0	3,8	27.774	27,49
2001	11.619	10.066,5	145.693,0	6,9	31.334	32,13
2002	13.256	11.900,9	180.892,0	6,6	36.059	33,00
2003	14.030	13.203,1	239.235,0	5,5	47.253	27,94
2004	17.517	15.887,7	300.578,0	5,3	63.167	25,15
2005	21.125	18.153,5	360.876,0	5,0	73.476	24,71
2006	19.820	16.850,9	399.673,0	4,2	85.534	19,70
2007	23.341	18.487,0	-	-	107.212	17,24
2008 ²	21.515	-	-	-	-	-

(1) Cari Fiyatlarla

(2) 2008 Yılı ilk 9 aylık verilerdir

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008a; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008b; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008c; TÜİK, 2008a; DTM, 2008; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008d; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008e

Dokuzuncu BYKP Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu'na göre, öngörülen teşviklerin sağlanması durumunda Türkiye'nin 2010 yılında 26 milyon ve 2020'de ise 39,5 milyon yabancı ziyaretçi alacağı tahmin edilmektedir. Aynı rapora göre turizm geliri 2010 yılında 22 milyar USD ve 2020 yılında da 54,2 milyar USD düzeyinde gerçekleşecektir (DPT, 2007a: 98).

Ülkemizde turizmin bölgesel gelişmeye katkısını yansıtmaları bakımından, bölgelerimize gelen turist sayısı ve buralardaki yerli ve yabancı ziyaretçilerin konaklama istatistikleri incelenebilir.

Tablo 8: Türkiye'ye Gelen Yabancıların Sınır Kapılarının Bağlı Olduğu İllere Göre Dağılımı (2001-2007)

İLLER	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2007 (%)
Adana	99 347	116 302	84 005	122 883	111 678	116 178	117 117	0,50
Ağrı	82 674	79 019	177 544	241 437	362 459	354 895	386 074	1,65
Ankara	208 673	210 434	196 559	316 170	291 440	294 993	383 074	1,64
Antalya	4 211 930	4 747 581	4 682 104	6 047 246	6 884 636	6 011 183	7 291 734	31,24
Artvin	143 939	140 379	148 113	200 812	344 287	519 896	607 026	2,60
Aydın	448 599	200 137	275 336	257 774	338 923	404 631	509 872	2,18
Balıkesir	11 999	17 747	19 222	26 839	43 479	27 204	20 604	0,09
Bursa	290	549	1 670	2 809	3 658	3 847	2 105	0,01
Çanakkale	6 548	6 699	6 308	6 823	8 696	10 893	15 341	0,07
Denizli	-	63	-	-	95	5	11	0,00
Diyarbakır	1	82	677	37	29	29	6	0,00
Edirne	1 127 822	1 519 969	1 821 818	2 177 305	2 565 943	2 068 758	2 268 110	9,72
Erzurum	1 029	3 160	4 888	6 516	9 557	8 012	7 338	0,03
Gaziantep	20 378	20 563	17 366	39 620	24 302	24 908	42 287	0,18
Giresun	720	747	419	375	426	282	744	0,00
Hakkari	37 505	121 599	63 971	90 513	155 873	80 590	143 407	0,61
Hatay	119 012	136 135	145 613	155 472	239 218	233 510	252 942	1,08
Isparta	232	6	48	274	57	13 547	17 573	0,08
İçel	27 770	31 302	28 305	26 981	22 615	28 521	17 604	0,08
İstanbul	2 517 139	2 705 848	3 148 266	3 473 185	4 848 680	5 346 681	6 453 598	27,65
İzmir	621 589	650 554	534 880	764 658	789 492	776 689	966 693	4,14
Kastamonu	1	-	65	-	-	-	275	0,00
Kayseri	3 867	8 966	22 379	43 073	29 606	34 527	36 917	0,16
Kırklareli	143 263	169 138	191 958	230 476	272 780	279 601	288 758	1,24
Kocaeli	1 160	1 401	2 154	2 266	1 963	2 440	2 901	0,01
Konya	1 595	2 707	3 581	9 867	7 943	11 467	7 019	0,03
Mardin	7 909	10 099	18 063	15 826	25 099	19 033	34 383	0,15
Muğla	1 327 128	1 938 156	1 998 559	2 526 407	2 836 467	2 345 485	2 571 920	11,02
Nevşehir	2 516	3	6 566	3 504	6 682	15 391	15 873	0,07
Ordu	23	25	61	65	50	2 152	2 456	0,01
Rize	4	67	845	641	278	30	10	0,00
Samsun	14 398	23 386	13 293	20 839	19 625	22 648	23 297	0,10
Sinop	39	48	66	67	52	1 992	1 962	0,01
Sivas	-	-	-	-	-	-	81	0,00
Tekirdağ	57 985	33 932	17 301	14 308	18 463	31 589	28 386	0,12
Trabzon	21 457	22 515	17 174	29 552	18 411	23 108	33 368	0,14
Şanlıurfa	3 345	3 867	4 893	6 931	8 036	5 017	5 984	0,03
Van	-	-	7 373	23 170	19 403	21 035	18 553	0,08
Zonguldak	1 661	2 298	2 022	2 601	4 496	5 249	5 348	0,02
Şırnak	24 382	13 333	32 152	143 428	127 320	94 744	103 632	0,44
Bartın	27	9	25	21	21	29	47	0,00
Ardahan	18 989	14 428	10 399	13 839	9 690	8 643	7 151	0,03
Iğdır	136 392	120 294	139 367	261 128	314 587	252 211	248 097	1,06
Kilis	165 632	182 481	184 150	211 170	356 283	318 190	401 233	1,72
TOPLAM	11 618 969	13 256 028	14 029 558	17 516 908	21 122 798	19 819 833	23 340 911	100,00

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008f; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008g; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008h'den derlenmiştir.

Tablo 8, 2001-2007 yıllarında ülkemize gelen yabancıların giriş kapılarını göstermektedir. Ziyaretçilerin birden fazla şehre uğramaları veya giriş yaptıkları ili transit geçerek diğer illerin ekonomisine katkı sağlamaları

mümkün olsa da, bu tablonun bir fikir oluşturma ihtimali kuvvetlidir. Tabloya göre 2007 yılında ülkemize girişlerin %31,24'ü yaklaşık 7,3 milyon yabancı ile Antalya'dan, %27,65'i 6,5 milyon dolayında ziyaretçi ile İstanbul'dan, %11,02'si 2,6 milyon kişi ile Muğla'dan gerçekleşmiştir. Edirne, %9,72 ile 4. ve İzmir %4,14 ile 5. sıradadır. Geriye kalan 76 ilimiz toplam %16,23'lük bir paya sahiptir.

2008 yılının ilk 6 ayında da ilk 5 sıra aynıdır. Yılın ilk üç ayında Muğla ve İzmir'den turist girişleri azalırken, karayoluyla ülkeye girişler ve transit geçiş nedeniyle ilk iki ayda Artvin, üçüncü ayda ise Artvin ve Ağrı illeri öne çıkmaktadır. 2007 yılında ve 2008 Haziran ayında 4. sırada yer alan Edirne, bilindiği gibi ülkemize Avrupa'dan karayoluyla giriş kapısıdır ve konaklama istatistiklerinde alt sıralarda yer almaktadır. Dolayısıyla Edirne, Artvin ve Ağrı illerinin ülkemize giriş kapısı olmaları dışında Türk turizmine çok fazla bir ekonomik katkısı bulunmamaktadır. Yine 2008'in ilk altı aylık ortalamalarına göre Antalya %31,43 ile ilk sırada, İstanbul %30,71 ile ikinci sırada yer almaktadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008g).

Coğrafi bölgeler ve bu bölgelerden seçilmiş illerde yerli ve yabancı turistlerin konaklama istatistiklerinin yer aldığı Tablo 9'a, sınır giriş istatistiklerinin (Tablo 8) ışığında bakıldığında, turizmin Türk ekonomisine katkısı açısından bölgesel farkları daha net bir şekilde görmek mümkündür. Bölgesel düzeyde bir sıralama yapıldığında, 2006 yılı verilerine göre Akdeniz Bölgesi 8 milyon 139 bin kişi ile toplam konaklayan yerli ve yabancı ziyaretçiler içinde %34,7'lik payla ilk sırada, Marmara Bölgesi 6 milyon dolayında kişi sayısı ve %25,6'lık payla ikinci, Ege Bölgesi %19,7 ile üçüncü sıradadır. Bunu, %11 ile İç Anadolu, %4,5 ile Karadeniz takip ederken, %2,24 ve %2,23'lük payları ile sırasıyla Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri son sıralarda yer almaktadır.

Her bölgenin en üst sırasında bulunan illerimizin 2007 yılı konaklama istatistiklerine göre, ilk sırada Antalya 8,76 milyon kişi ile %32,65'lik bir pay almaktadır. İkinci sırada %17,96 ile İstanbul, üçüncü sırada %7,58 ile Muğla, dördüncü sırada %5,65 ile Ankara ve beşinci sırada %4,96 ile İzmir yer almaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden sıralamaya giren ilk ilimiz, bölge son sırada olmasına rağmen 14. sırayı %1'lik pay ile elde eden Gaziantep'tir. Karadeniz Bölgesinden Bolu %0,72 ile 16. sırada yer alırken, Doğu Anadolu Bölgesinden Erzurum ancak 25. sırada %0,4 ile kendine yer bulmaktadır.

Tablo 9: Coğrafi Bölgeler ve Seçilmiş İllere Göre İşletme Belgeli Tesislerde Konaklayan Kişi Sayıları (2004-2007)

BÖLGELER	KONAKLAYAN KİŞİ SAYISI			KONAKLAYAN KİŞİ SAYISI		
	2004			2005		
İLLER	YABANCI	YERLİ	TOPLAM	YABANCI	YERLİ	TOPLAM
AKDENİZ	5 125 710	1 757 088	6 882 798	5 423 837	1 869 749	7 293 586
ANTALYA	5 027 822	1 223 356	6 251 178	5 314 451	1 232 481	6 546 932
İÇEL	49 685	157 365	207 050	47 917	224 225	272 142
MARMARA	2 378 641	2 592 797	4 971 438	3 361 636	2 892 907	6 254 543
İSTANBUL	2 081 766	1 600 287	3 682 053	2 992 436	1 746 447	4 738 883
BURSA	97 763	324 609	422 372	102 184	382 998	485 182
EGE	2 783 319	2 101 466	4 884 785	3 258 179	2 136 477	5 394 656
MUĞLA	1 389 634	655 475	2 045 109	1 690 690	720 790	2 411 480
İZMİR	484 636	781 711	1 266 347	459 579	731 223	1 190 802
İÇ ANADOLU	538 905	1 599 053	2 137 958	703 976	1 764 751	2 468 727
ANKARA	192 021	972 518	1 164 539	228 094	1 061 245	1 289 339
NEVŞEHİR	271 084	163 029	434 113	351 932	147 993	499 925
KARADENİZ	57 195	786 113	843 308	85 470	854 928	940 398
BOLU	11 294	155 861	167 155	16 492	168 603	185 095
TRABZON	17 019	113 727	130 746	29 273	118 924	148 197
D.ANADOLU	50 681	425 254	475 935	65 607	449 760	515 367
ERZURUM	18 333	98 237	116 570	20 253	95 442	115 695
VAN	11 457	79 064	90 521	18 613	78 292	96 905
G.D.ANADOLU	47 312	463 142	510 454	53 911	489 814	543 725
GAZİANTEP	22 610	193 862	216 472	24 546	195 330	219 876
DIYARBAKIR	10 868	123 354	134 222	13 226	135 655	148 881
GEN. TOPLAM	10 981 763	9 724 913	20 706 676	12 952 616	10 458 386	23 411 002
BÖLGELER	2006			2007		
İLLER	YABANCI	YERLİ	TOPLAM	YABANCI	YERLİ	TOPLAM
AKDENİZ	5 751 154	2 388 214	8 139 368	-	-	-
ANTALYA	5 661 890	1 697 005	7 358 895	7 070 077	1 689 949	8 760 026
İÇEL	40 325	232 249	272 574	55 992	290 437	346 429
MARMARA	3 078 329	2 923 055	6 001 384	-	-	-
İSTANBUL	2 795 228	1 738 234	4 533 462	3 201 845	1 618 228	4 820 073
BURSA	88 349	364 610	452 959	99 320	371 865	471 185
EGE	2 301 633	2 325 916	4 627 549	-	-	-
MUĞLA	1 127 587	687 707	1 815 294	1 392 951	640 510	2 033 461
İZMİR	345 523	776 469	1 121 992	440 177	891 752	1 331 929
İÇ ANADOLU	595 518	1 988 289	2 583 807	-	-	-
ANKARA	227 723	1 156 474	1 384 197	246 450	1 269 713	1 516 163
NEVŞEHİR	257 624	183 220	440 844	347 112	163 837	537 949
KARADENİZ	81 893	981 870	1 063 763	-	-	-
BOLU	11 640	153 130	164 770	17 612	176 235	193 847
TRABZON	25 743	155 140	180 883	18 632	154 782	173 414
D.ANADOLU	43 688	482 840	526 528	-	-	-
ERZURUM	9 291	87 825	97 116	10 961	96 771	107 732
VAN	14 871	95 466	110 337	13 766	93 861	107 627
G.D.ANADOLU	44 356	479 917	524 273	-	-	-
GAZİANTEP	26 749	199 784	226 533	26 686	239 829	266 515
DIYARBAKIR	8 910	122 987	131 897	8 067	158 817	166 884
GEN. TOPLAM	11 896 571	11 570 101	23 466 672	14 794 270	12 038 581	26 832 851

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008i'den derlenmiştir.

Görüldüğü üzere, bölgesel gelişmişlik sıralamasında son sıralarda yer alan Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ile Karadeniz Bölgesi, turizm endüstrisinde yer alan konaklama ve sınır giriş istatistiklerinde de diğer bölgelere göre geri kalmış durumdadırlar. Sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında dördüncü durumda bulunan Akdeniz Bölgesi, konaklama istatistiklerinde Antalya ili sayesinde ilk sırada yer almaktadır. Tarım sektörünün, ekonomisinde önemli yer tuttuğu Akdeniz Bölgesinin, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi bakımından dördüncü sırada olmasının en önemli sebeplerinden biri de, konaklama istatistiklerinde elde ettiği liderliktir.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi düşük olan bölgelerdeki sorunların çözümü için tek yol, sanayi işletmelerine önem vermek değildir. Verimliliği yüksek olan sektörlerin de özendirilmesi gerekmektedir (Dinler, 2005: 118 119). Söz konusu bölgelerimizde turizmin geliştirilmesi, bölgesel dengesizliğin giderilmesi konusunda bu bölgelere katkı sağlayacaktır. Nitekim bölgesel kalkınma projelerinde, Kalkınma Planlarının turizm özel ihtisas komisyonu raporlarında ve geleceğe yönelik birçok programda bu konuda hedefler belirlenmekte ve bu doğrultuda çalışmalar yapılmaktadır.

Örnek olarak; Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, ayrıca yıllık ve orta vadeli programlarda bölgesel gelişme ile ilgili amaçlar içerisinde turizme aşağıdaki şekilde yer verilmektedir:

- Yöresel marka yaratma yolunda, tarihi ve doğal mirasın korunup geliştirilerek ekonomik değere dönüştürülmesi,

- Kırsal kesimde kalkınmanın sağlanması için, bazı alternatif üretim faaliyetleri yanında turizm ve rekreasyon ile el sanatlarının geliştirilmesi, kırsal yerleşim planlarının yapımında turizm bölgelerine de öncelik verilmesi planlanmaktadır (DPT, 2006: 91-94; DPT, 2007b: 47; DPT, 2007c: 253).

Yine 9. BYKP Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporunda yer alan üç ana politikadan biri, turizm sektörünün bölgesel dengesizliklerin azaltılmasına katkı sağlamasıdır. Bu politikaya uygun olarak belirlenen bazı tedbirler ise; iç bölgelerde ve gelişmemiş yörelerdeki turizm faaliyetlerine uygun teşvikler verilmesi, alt ve üstyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi, gelişmiş yörelerde kamu arazisi alacak olan firmalara, gelişmede öncelikli yörelerde de yatırım zorunluluğu getirilmesi şeklindedir. Bunların yanında bölgesel projelerde gerçekleştirilecek turizm yatırımlarında kamu arazileri ve diğer konularda teşvik tedbirleri alınması da söz konusudur (DPT, 2007a: 27 50; DPT, 2007c: 181).

Bölgesel kalkınma planlarında da turizme yer ayrılmaktadır. Örneğin, ülkemizin en büyük projesi olan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Master Planı, Fırat ve Dicle nehirleri üzerinde yapımı planlanan barajlar, hidro-elektrik santraller ve sulama tesisleri yanında, altyapı, ulaştırma, turizm ve diğer sektörlerdeki yatırımları da içermektedir (DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, 2007: 8). Doğu Anadolu Projesi'nde (DAP), doğal ve kültürel varlıkların korunup geliştirilmesi ve turizme kazandırılması, turizm türlerinin çeşitlendirilmesi ve tüm yıla yayılması, altyapı yatırımları, tanıtım,

eğitim gibi konulara önem verilmesi amaçlanmaktadır (DPT, 2000b: 43-47). Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) sektörel gelişme stratejileri arasında turizm sektörünün gelişmesi için bölgede turizm kaynaklarının geliştirilip tanıtılması, turizm imajı yaratılması ve pazarlanması yer almaktadır (DPT, 2000c: 8). Yeşilirmak Havza Gelişim Projesinde de benzer stratejiler belirlenmiştir (DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, 2006: 76 77).

AB destekli bazı bölgesel kalkınma programlarında da turizme büyük önem verilmekte, turizm ve çevre konularında birçok proje geliştirilmektedir (DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü, 2007: 24-36).

Son yıllarda ülkemizde turizmin mevsimsel ve coğrafi dağılımını dengelemek ve yeni turizm gelişim alanları yaratmak amacıyla, destinasyon yönetimine önem verilmekte, golf, termal, kongre, kış, kruvaziyer, sağlık turizmi ve eko-turizmle ilgili çalışmalar devam etmektedir (DPT, 2007c: 179).

IV. Sonuç

Gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, dünyanın birçok ülkesinde bölgeler arası gelişmişlik farkları bulunmaktadır. Ekonomik, sosyal, kültürel vb. olumsuzluklar sebebiyle, özellikle Gelişmekte Olan ülkeler için bu farklılıkların giderilmesi zorunludur.

Her ülke bölgeleri arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmak ve geri kalmış bölgeleri kalkındırmak için çeşitli tedbirler alıp politikalar uygulamaktadır. Ülkemizde de, özellikle planlı dönemle birlikte bölgesel kalkınma ve bölgesel dengesizliği gidermek amaçlanmış, bu yönde kısa, orta ve uzun vadeli programlar, bölgesel planlar ve projeler yürürlüğe konmuştur. Bu plan ve programlar kapsamında geri kalmış kırsal bölgelerimizin ekonomik açıdan kalkındırılması için alınabilecek tedbirler arasında, tarım dışı, verimliliği yüksek olan sektörlerin geliştirilmesi ön sıralarda yer almaktadır. Bu amaca en uygun sektörlerden biri olarak turizm gösterilmektedir.

Turizm endüstrisi, bugün dünyanın en büyük ve getirisi en fazla olan faaliyet alanlarından biri durumundadır. Özellikle gelir, istihdam ve yatırımlar açısından ülkelerin sadece belirli bölgeleri için değil, genel ekonomi için de vazgeçilmez bir sektördür.

Sosyo-ekonomik bakımdan geri kalmış bölgelerde turizmin gelişmesi, yoğun turist çeken gelişmiş bölgelerde göçlerin yol açtığı aşırı yığılma ve çarpık yapılaşma sonucu ortaya çıkan sorunları azaltabilir. Yatırımlar, turizmin geliştiği bölgelere yönelir ve sektörün ihtiyacı olan altyapı ve tesisler bölgeye kazandırılır.

Bölgesel kalkınma için önemli olması, turizmin geri kalmış bölgelerde bilinçsizce yerleştirilmeye çalışılmasını gerektirmemektedir. Bölgeye katkı sağlaması için, sosyo-ekonomik ve fiziksel altyapının hazırlanması ve uygun turizm türlerinin seçilip teşvik edilerek geliştirilmesi şarttır.

Ülkemizin sosyo-ekonomik bakımdan geri kalmış bölgelerinin (Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz) gelişmesinde turizmin etkin bir

rol oynayabilmesi için, bölgelerin doğal, tarihi, kültürel, altyapı ve beşeri olanaklarının iyi tespit edilmesi gerekir. Bu konuda, bölgesel bazda uygulamaların yapıldığı bilinmektedir.

Ulusal veya bölgesel çapta büyük plan ve projelerin bir an önce başarıya ulaşabilmesi, yerel halkın desteğiyle mümkündür. Bu nedenle, bölge halkının turizmin önemi ve katkıları konusunda bilinçlendirilmeleri ve eğitimi gerekmektedir. Ardından, bölge halkı, yerel yönetimler, sivil toplum örgütleri, sektör kuruluşları ve kamu kuruluşları birlikte hareket ederek bu atılımı gerçekleştirebilirler.

Geri kalmış bölgelerimizde turizmin geliştirilebilmesi için yapılması gerekenlerin bazıları şunlardır:

- Bölgeye uygun olan turizm faaliyetlerinin özendirilmesi: Deniz-güneş-kum turizminin gelişmesinin mümkün olmadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerimizde alternatif turizm çeşitlerinin başarı şansı araştırılmalıdır. Bu hem turist çeşitliliği sağlar, hem turizm gelirlerini artırır, hem de bölgeye hareketlilik getirir. Tarihi ve kültürel bakımdan hazine niteliğindeki bu bölgelerimizde, son yıllarda dünyada giderek daha fazla tercih edilen kültür turizmi ve kırsal hayata geri dönüş özlemini gideren eko turizm gibi türler geliştirilmelidir. Özellikle Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde yer şekillerinin uygunluğu sayesinde, dağ turizmi, yayla turizmi ve kış turizmi yapılabilir. Nitekim 2011 yılında Erzurum'da Dünya Üniversitelerarası Kış Oyunları düzenlenecek, bu etkinlik bile tek başına önemli bir turistik harekete neden olacaktır. Bu tür tanıtımlar iyi değerlendirilmeli ve söz konusu bölgeler kış turizmi merkezi haline getirilmelidir. Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da Fırat ve Dicle, Karadeniz Bölgesinde Kızılırmak ve Yeşilirmak nehirlerinde, nehir ve rafting turizmi olanakları değerlendirilmelidir. Ülkemizin birçok bölgesinde yer alan termal kaynaklar değerlendirilmeli, termal turizm geliştirilmelidir. Yine bu bölgelerde, gerekli üstyapı yatırımları yapılarak, getirisi fazla olan kongre turizmi, iş turizmi, incentive (özendirme) turizm gibi turizm çeşitlerinin gelişme şansı araştırılmalıdır.
- Altyapı ve tesis yatırımlarının çekilmesi: Geliştirilmesi önerilen kış turizmi, dağ turizmi, termal turizm, kongre turizmi, iş turizmi, incentive turizm gibi turizm türlerinin ihtiyaç duyduğu alt ve üstyapı yatırımlarının bölgeye yönlendirilmesi gerekmektedir. Turistleri bu bölgelerimize çekebilmenin en önemli ön hazırlıklarından biri de ulaştırma altyapısının tamamlanmasıdır. Dolayısıyla, hava, deniz, kara ve demiryolu alt ve üst yapı yatırımlarının bölgelere çekilmesi şarttır.
- Turizm eğitimi: Geri kalmış bölgelerimizde turizmin sağlayacağı yararlar konusunda yerel halkın bilinçlendirilmesi için verilecek eğitim dışında, bölge halkından ve dışarıdan gelip sektörde çalışacak elemanların eğitimi de önemlidir. Nitelikli elemanların sektörde çalışması, hem hizmet kalitesini hem de turist memnuniyetini artıracaktır.

- Turizm işletmelerinin KOBİ kapsamına alınması: Turizm, her sektörün ürününü turiste pazarlaması bakımından, bir anlamda hem çeşitli sektörlerde üretimi teşvik, hem de söz konusu ürünler için gizli bir ihracattır. Avantajı, turiste sunulan malların üreticilerini gelir sahibi yapması ve döviz kazancı sağlamasıdır. Merkezi yönetimler bu faaliyetleri gerçekleştirenleri KOBİ kapsamına alıp, ona göre vergi indirimleri ve kolaylıklar sağlamalı, bu faaliyetleri teşvik etmelidir.
- Turizm etiğine uygun hareket edilmesi: Turizm sektöründe çalışan herkes ve her kuruluş Dünya Ticaret Örgütü tarafından belirlenmiş küresel etik kurallarını göz önünde bulundurmak zorundadır. Zaten turistin rahat, güvenli ve mutlu olması için bu kurallara uymak gerekmektedir.
- Çevre dostu uygulamalar: Yaşanılan çevre, turizm sektörü için, birçok ekonomik faaliyette olduğundan çok daha fazla önem taşımaktadır. Günümüzde özellikle Batılı turistler çevreye saygılı olmayan hiçbir ürün ve hizmeti kabul etmemektedir. Bu bakımdan ve turizmin sürdürülebilirliği açısından çevre dostu uygulamalarla turizm faaliyetleri yürütülmelidir.

Sosyo-kültürel bakımdan geri kalmış bölgelere turizmin katkısını göz önüne seren örnek Akdeniz Bölgemizdir. Ekonomik faaliyetler bakımdan ağırlığın tarım sektöründe olduğu, nispeten geri kalmış bir bölge olan Akdeniz Bölgesinde, özellikle Antalya ilinde turizmin gelişmesi ile birlikte, bölge ekonomisi canlanmış, elde edilen turizm geliri ve istihdam olanakları ile birlikte bölge, sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasında üst sıralardaki bölgelere yaklaşmıştır.

Kaynaklar

- Bahar, O. ve Kozak, M. (2006), Turizm Ekonomisi, Detay Yayıncılık, Yay.No.159, Ankara.
- Barutçugil, İ. (1989), Turizm İşletmeciliği, Üçüncü Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Cooper, C.P. and Özdil, İ. (1992), "From Mass to Responsible Tourism: The Turkish Experience," Tourism Management, Butterworth-Heinemann Ltd., London/U.K.
- Çeken, H. (2003), Küreselleşme, Yabancı Sermaye ve Türkiye Turizmi, Değişim Yayınları, İstanbul.
- DİE. (2001), İstatistik Göstergeler 1923-1998, Yay. No:2252, Ankara.
- Dinçer, M.Z. (1993), Turizm Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisinde Turizm, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Dinler, Z. (1978), Bölgesel İktisat, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Yay. No:32, Bursa.
- Dinler, Z. (2005), Bölgesel İktisat, Yenileştirilmiş 7.Basım, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- DPT. (1963), Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967, Ankara.
- DPT. (1967), İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972, Ankara.

- DPT (1973), Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977, Yay.No: DPT 1272, Ankara.
- DPT. (1979), Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983, Yay.No: DPT 1664, Ankara.
- DPT. (1985), Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1985-1989, Yay.No: DPT 1974, Ankara.
- DPT. (1989), Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994, Yay.No: DPT 2174, Ankara.
- DPT. (1995), Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan7.pdf>, 13.05.2008.
- DPT. (2000a), Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005, DPT Yayınları, Ankara.
- DPT. (2000b), Doğu Anadolu Projesi Ana Planı, Yönetici Özeti, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dap/ozet.pdf>, 12.05.2008.
- DPT. (2000c), Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) Nihai Rapor, Yönetici Özeti, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dokap/ozet.pdf>, 12.05.2008.
- DPT. (2006), Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf>, 11.05.2008.
- DPT. (2007a), Dokuzuncu Kalkınma Planı Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr/turizm/oik679.pdf>, 18.05.2008.
- DPT. (2007b), Orta Vadeli Program 2008-2010, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr/program/200810.pdf>, 13.05.2008.
- DPT. (2007c), 2008 Yılı Programı, Ankara, http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2008_programi.pdf, 11.05.2008.
- DPT. (2008a), Bölgesel Gelişme, <http://www.dpt.gov.tr>, 11.05.2008.
- DPT. (2008b), Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması-1996, http://www.dpt.gov.tr/bgyu/seg/cog_bolge1996.html, 11.05.2008
- DPT. (2008c), Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması-2003, http://www.dpt.gov.tr/bgyu/seg/cog_bolge.html, 11.05.2008.
- DPT. (2008d), İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması-1996, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dincerb/il/1.pdf>, 08.08.2008.
- DPT. (2008e), İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması-2003, <http://www.dpt.gov.tr/bgyu/seg/iller2003.html>, 11.05.2008.
- DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. (2006), Yeşilirmak Havza Gelişim Projesi, Bölgesel Gelişme Ana Planı Yönetici Özeti, http://www.dpt.gov.tr/bgyu/bkp/YHGP_Ozet.pdf, 12.05.2008.
- DPT Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü. (2007), Yeni Bölgesel Gelişme Politika ve Uygulamaları, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/politika/uygulama.pdf>, 11.05.2008.
- DTM. (2008), Türkiye İhracatının Gelişimi, www.dtm.gov.tr, 11.05.2008.

- Elmas, G. (2001), Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Dengesizlikler: AB ve Türkiye, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Erkal, M.E. (1990), Bölge Açısından Azgelişmişlik, 2.Baskı, Der Yayınevi, İstanbul.
- Gündüz, A.Y. (1994), Bölgesel Dengesizlik ve GAP Projesi, Malatya.
- Han, E. ve Kaya, A.A. (2006), Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika, 5.Baskı, Nobel Yayınları, Ankara.
- Ildırar, M. (2004), Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- İçöz, O. (2005), Turizm Ekonomisi, 3.Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.
- İlkin, A. ve Dinçer, M.Z. (1991), Turizm Kesiminin Türk Ekonomisindeki Yeri ve Önemi, TOBB Yayın No: 217, Ekonomik ve Sosyal Sorunlar-Çözüm Önerileri Dizisi: 2, İstanbul.
- Klaassen, L.H. (1965), Aménagement Economique et Social du Territoire, O.C.D.E., Paris.
- Konya Ticaret Odası Etüd Araştırma Servisi. (2006), Araştırma Raporu: Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye, Haz: Nazlı Maç, Sayı:2006-117/76, Konya, <http://www.kto.org.tr/dosya/rapor/kalkinmaajans.pdf>, 15.05.2008.
- Stilwell, F.J.B. (1980), Bölgesel İktisat Politikası, Çev:Sevgi Güran, Batur Matbaası, İstanbul.
- Şanlı, C. (1978), “Bölgelerarası Dengesizliğe İktisadi Gelişme Teorileri Açısından Bir Yaklaşım”, (Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi), İstanbul.
- Taneri, E. (1977), Bölge Planlama, İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi Yayınları, Sayı: 148, İstanbul.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2008a), Turizm Gelirlerinin GSMH İçindeki Payı, <http://www.kultur.gov.tr/>, 13.08.2008.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2008b), 2006 Yılı Sınır Giriş-Çıkış İstatistikleri, <http://www.kultur.gov.tr>, 01.07.2008.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2008c), 2005-2008 Yıllarındaki Turizm Gelir Giderleri (Aylık), <http://www.kultur.gov.tr>, 03.07.2008.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2008d), 1985-2006 yıllarında ülkemize gelen yabancıların milliyetlere göre dağılımı <http://www.kultur.gov.tr>, 11.05.2008.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2008e), Giriş-Çıkış Yapan Yabancı ve Vatandaşlar - Eylül 2008, http://www.kultur.gov.tr/TR/Tempdosyalar/242477__Eylul2008.pdf, 15.11.2008.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2008f), Yabancı Ziyaretçiler ve Vatandaş Araştırması, <http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF2B81939FD5B60AFA136DF7714D282500>, 18.08.2008.

- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2008g), Sınır Giriş-Çıkış İstatistikleri, <http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF2B81939FD5B60AFAFFDE13C621852F44>, 18.08.2008.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2008h), Giriş-Çıkış Yapan Yabancı ve Vatandaşlar 2007 Yılı Genel Değerlendirmesi, <http://www.kultur.gov.tr/TR/Tempdosyalar/235213giriscikis2007.pps#319>, 18.08.2008.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2008i), Konaklama İstatistikleri, <http://www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF2B81939FD5B60AFA44338F0DD5A3722B>, 18.08.2008.
- TCMB İstatistik Genel Müdürlüğü Ödemeler Dengesi Müdürlüğü. (2008), “Ödemeler Dengesi İstatistikleri, Tanım ve Türkiye Uygulaması”, <http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/odemet.pdf>, 16.07.2008.
- Tolungüç, A. (1992), “Turizm Ekonomisi”, Türkiye Ekonomisi “Sektörel Gelişmeler”, Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını, Ankara.
- Tuna, Y. (1990), Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye, Deniz Harp Okulu Komutanlığı, İstanbul.
- TÜİK. (2008a), Türkiye İstatistik Yıllığı 2007, www.tuik.gov.tr, 12.05.2008.
- TÜİK. (2008b), İstihdam Edilenlerin Yıllar ve Cinsiyete Göre İktisadi Faaliyet Kolları, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=25&ust_id=8, 05.01.2008.
- TÜİK. (2008c), İşteki Durum ve Ekonomik Faaliyete Göre İstihdam Edilenler, Türkiye, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=25&ust_id=8, 15.08.2008.
- TÜİK. (2008d), İstatistik amaçlı bölge sınıflaması Düzey 2'ye (26 bölge) göre istihdam edilenlerin sektörel dağılımı, 2004-2005, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=25&ust_id=8, 15.08.2008.
- TÜİK. (2008e), İstatistik amaçlı bölge sınıflaması Düzey 2'ye (26 bölge) göre istihdam edilenlerin sektörel dağılımı, 2005-2006, http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=25&ust_id=8, 15.08.2008.
- Türkoğlu, M. (2002), “Bölgesel Kalkınmada Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (KOBİ'lerin) Rolü ve Göller Bölgesi Örneği”, (Basılmamış Doktora Tezi, İ.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul.
- TÜRSAB. (2002), “Ziyaretçilerin %60'ı Paket Turlarla Geliyor, www.tursab.org.tr, 07.04.2002.
- TÜRSAB. (2008), Turizm Endüstrisinde İstihdam, <http://www.tursab.org.tr/content/turkish/istatistikler/gostergeler/04istihdam.htm>, 15.08.2008.
- Ünlüöner, K. ve diğerleri. (2007), Turizm Ekonomisi, Nobel Yayın Dağıtım, Yay.No: 1210, Mesleki ve Teknik Yayınlar Serisi No:16, Ankara.
- Yağcı, Ö. (2007), Turizm Ekonomisi, 2.Baskı, Detay Yayıncılık: 63, Ankara.
- Yarcan, Ş. (1996), Türkiye'de Turizm ve Uluslararasılaşma, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.